

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԱՅԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ. ԹԻՒ 4.

ՀՐԶԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ

ԱՊՐԷ 1866

ԿՐՕՆԱԿԱՆՔ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈԳԻՈՅՆ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆՆ

ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ. — ՍԱԴՈՒԿԵՑԻՔ

ՄԱՐԴՍ իբր արարած բանական, իւր բանականութեանը մէջ կը պա-
րունակէ զօրութեամբ յաւիտենա-
կանութեան գաղափար մի: Երբ կը
տեսնենք անոր զարմանալի գործքերը
ու ձեռնարկութիւնները եւ երբ կը
յիշենք իւր մարմնաւոր գոյութեան
կամ կենաց ժամանակաւոր ու վա-
ղանցիկ ըլլալը, իրաւամբ կը մակաբե-
րեմք անոր էութեանը մէջ դէպ 'ի
յաւիտենականութիւն և դէպ 'ի ան-
մահութիւն ունեցած մղիչ զօրու-
թիւնը, որ մարդոյս ամեն գործքերը
եւ մինչեւ անգամ խորհուրդները
միտքն ու հոգին դէպ 'ի նոյն նպա-
տակին կ'ուղղէ: Ուրեմն ըսել է թէ
մարդս յաւիտենականութեան հա-

մար սահմանուած է. և իւր անձնա-
ւորութեան մէկ մասը բնական օրի-
նաց պահանջմամբ յապականութիւն
դառնալէն յետոյ, միւս մասն ալ
Լստուածադիր օրինաց պահանջմամբ
անապական եւ անմահ մնալու սահ-
մանուած է: Մարդս մէկ մասամբ,
այսինքն մարմնովը՝ երկրաքարչ կիրքե-
րով տոգորեալ ըլլալով, դէպ 'ի յա-
պականութիւն կը հակի, և յերկիր՝
ուսկէ ստեղծուեցաւ, իսկ միւս մա-
սամբ, այսինքն հոգւովը դէպ 'ի յեր-
կինս կը սլանայ, ուսկէ կ'առնու իւր
անունդը, և ուսկէ ընդունած է իւր
գոյութիւնը Լստուածաշունչ կեն-
դանութեամբը:

Եւս անհերքելի ճշմարտութիւնը

Թէպէտ և մարդոյս սորվեցընողը նոյն իսկ մարդն է, բայց որպէս զի մարդկային այս գիտակցութեան սորվեցուցած վարդապետութիւնը հեղինակութեան կերպարանք մի ունենայ, հաստատուած է Լրօնքը, որոյ մէջ կը պարունակի ուրիշ շատ ճշմարտութիւններ, այսինքն Մատուծոյ գոյութիւնը, անմահութիւնը, և երբեակ անձնաւորութեան խորհուրդը, երկրորդ անձին մարդեղութիւնը, հանդերձեալ կեանքը, և կրկին հատուցմունքները, եւայլն, որոնք քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ կը պարունակին և հաւատոյ էական մասեր կը համարուին :

Լրօնքը որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ Մատուծոյ եւ մարդոյս մէջ եղած առնչական յարաբերութեանց ուսմունքը, զանազան կերպերու կը բաժնուի, ըստ զանազան կարծեաց ժողովրդոց եւ կամ անհատից. վասն որոյ առ հասարակ ամեն մարդիկ ամբողջապէս կամ միակերպ ըմբռնած չեն Լրօնքին սորվեցուցած բոլոր ճշմարտութիւնները. և եթէ աշխարհիս բոլոր մարդկանց մէջ Լրօնի նըկատմամբ կարծեաց համաձայնութիւն մի կայ, այն է, նախ՝ Մատուծոյ ճշմարիտ գոյութեան, և երկրորդ՝ մարդկային հոգւոյն գոյութեան և անմահութեան, և հետեւապէս ա. նոնց յարութեան վարդապետութեանը մէջ : Աշխարհիս ո՞ր հեռաւոր և անձանթ կողմն ալ պտըտելու ըլլամք, ըսած ճշմարտութիւնս յայտնի պիտի երեւի զանազան սեռի մարդոց վերայ և անոնց պաշտամունքներուն մէջ :

Սեր հոս ըսելիքը միմիայն մարդկային հոգւոյն ճշմարիտ գոյութեանը եւ անոր անմահութեանը վերայ պիտի ըլլայ. բայց իբր ներածութիւն

խօսինք նախ Սաղուկեցւոց աղանդին վերայօք, որոնք չէին ընդուներ հոգւոյ յարութիւնը : Այս աղանդը թէպէտ և հիմակ անուամբ չկայ, բայց մարդկութեան մէջէն երբեմն երբեմն խեղճ անհատներ և դատուել և մտածել չգիտցող երկրասէր և ի կրից յաղթեալ անձինքներ իրեն աշակերտած է մինչեւ ցարդ : Այս օրինակ մուար ու հինցած վարդապետութիւն մի ցաւօք սրտի պիտի յայտնեմք՝ թէ սպրդած մասած կ'երեւի մեր ազգին մէջ ալ. ոչ միայն նոյն աղանդոյն համարող, այլ և որ չարն է՝ զուրիշներն ալ ի նոյն համոզելու ջանացող : Խորհուն ու քիչ մի մտածող ողջամիտ անձ մի իսկոյն պիտի իմանայ, թէ այսպիսիներու վարդապետութիւնը ինչ բանի վերայ կը կայանայ, և թէ ո՞վ է իրենց շարժառիթը և առաջնորդը յայն մուրուրութիւն :

Սաղուկեցւոց աղանդոյն սկզբնաւորութեանը վերայօք Հրէից ռաբբինները կը պատմեն, թէ Քրիստոսէ իբր 250 տարի առաջ Անտիոքոս Սոս անուն երեւելի գիտնական մի կար, որ առաջինն եղաւ ասորի-սիրիական ընդունողներէն, և օրովհետեւ ասիկայ սա սկզբունքն ունէր, թէ բարիք ընել պէտք է միմիայն բարւոյ համար և ոչ հատուցումն ընդունելու ակընկալութեամբ, իւր աշակերտաց մէջէն երկու հոգի, Սաղբ կամ Սաղբոն ու Բայիթոս, իրենց վարդապետին այս սկզբունքէն հետեւցուցին հանդերձեալ կենաց վարձուց ու պատժոց հատուցումն ուրանալը, և Սաղբի անուամբ իրենց աղանդոյն հետեւողներն ալ Սաղուկեցի կոչուեցան : Այս վարդապետութեան վերայ թէ Յովսէպոս Փլավիոս հըրեայ մատենագրին գրքին մէջ, որ Յիսուսի Քրիստոսի ժամանակակից էր,

և թէ սուրբ Աւետարանին մէջ տեղ տեղ ակնարկուած թիւններ կան :

Սաղուկեցւոյ աղանդը, որ Փարիսեցւոյ⁽¹⁾ վարդապետութեան ըստ ամենայն մասին ներհակն էր, հետեւեալ չորս կէտերուն վերայ կը կայանար : Առաջին, Սովսէսի հնգամատենին մէջ որոշակի կերպով չբացուած վարդապետութիւնները կը մերժէին, և չէին ընդուներ անգիր աւանդութեանց հեղինակութիւնը : Երկրորդ, աստուածային նախախնայմութիւնը կ'ուրանային, այս մտքով որ ազգեցուածիւն չունի ամենեւին մարդոյս վիճակին վերայ, որու բոլոր գործքերը, կ'ըսէին, կատարելապէս ազատ է, և ինքն է միշտ իւր երջանկութիւնը կամ ապերջանկութիւնն ընողը : Այս սկզբունքիս զօրութեամբը խստիւ կը դատէին մարդկային գործքերը, և Փարիսեցիներէն խիստ վար կը մնային ներսզամտութեան մասին, որոնք ընդհակառակը մեծ զգուշութիւն կը բանեցընէին օրինօք տըրուած պատժոց մէջ, ինչպէս յայտնի է Գործոցի Ե. գլխոյն 17 և 34 ու հետագայ համարները իրարու հետ բաղդատելով : Կրօնի թէ Սաղուկեցիք ժամանակ մի Սովսէսի օրինաց մէջ համապատիժ հատուցման համար գրուած օրէնքը գործադրել տուն, այն է, աչքը հանողին փոխարէն իւր աչքն ալ հանել, գլուխը պատռողին փոխարէն իւր գլուխն ալ պատռել : Իսկ Փարիսեցիք մովսիսական օրինաց այս հատուածները դրամական հատուցման մտքը կ'իմանային : Այս

սկզբունքս Սաղուկեցւոյ անձին վերայ ալ շատ ազդեցութիւն ըրած էր, որոնք ընդհանրապէս սաստիկ պաղարիւն էին, և մարդոց մէջ չէին խառնուէր, և կծու ու զզուելի բնաւորութիւն մի ունէին : Երրորդ, հոգւոյ անմահութիւնն և հետեւապէս յարութիւնը կ'ուրանային, ինչպէս և հանդերձեալ կենաց մէջ վարձուց և պատժոց հատուցումը : Չորրորդ, բայց յԱստուծոյ ուրիշ անմարմին ոգիներու գոյութիւն չէին ընդուներ, և կը պնդէին՝ թէ ոչ հրեշտակ կան և ոչ դեւք : Որովհետեւ Սովսէսի վարդապետութեանցը մէջ հրեշտակի խօսք չկայ. իսկ հնգամատենին մէջ տեղ տեղ հրեշտակներու յիշատակութիւններ որ կան, կը կարծուի թէ անոնց երեւումը փոխաբերական մը տօք կը մեկնէին :

Սաղուկեցւոյ սկզբունքը, որ մարդոյս երջանկութիւնը երկրաւոր բարեաց հեշտութեան մէջ կը կայացընէր, հարկաւ մեծ և հարուստ մարդոց կը յարմարէր միայն, վասն որոյ ժողովրդեան մեծագոյն մասը Փարիսեցւոյ վարդապետութեանց հոգեկանութեանը մէջ աւելի հաճութիւն կ'ստանային : Այս պատճառաւ Սաղուկեցի աղանդոյն հետեւողք խիստ քիչն էին, և Փարիսեցւոյ զօրաւոր ընկերութենէն ճնշուած : Հրապարակական արարողութեանց հաղորդակից կ'ըլլային, բայց զանոնք ընդունելովն ալ կը պարտաւորէին Փարիսեցւոյ սկզբունքներն ալ ակամայ կամօք ընդունելու : Թէպէտ Սաղաբէացւոյ իշխանութեան ժամանակ կը պատահէր երբեմն որ արքունեաց վերայ ազդեցութիւն բանեցընելով քաղաքական իշխանութիւնը իրենց ձեռքը եղած կ'ըլլար, բայց ասիկայ թէ քիչ անգամ կը պատահէր

(1) Փարիսեցւոյ աղանդին սկզբնաւորութիւնն ալ Սաղուկեցւոյ ժամանակակից կը կարծուի : Ասոնք ընդհակառակը կ'ընդունէին Աստուածային նախախնայմութիւնը, հոգւոյ յարութիւնը, հրեշտակաց և դիւաց գոյութիւնը, և անգիր աւանդութիւնները որոնց վերայ հիմնուած էր իրենց աղանդը :

և թէ խիստ քիչ ժամանակ կը տե-
ւէր այն, որովհետեւ իրենց խստու-
թեամբն և մոլորական օրինաց հա-
կառակ վարդապետութեամբ ժողո-
վորդոց համակրութիւնը չէին կրնար
ստանալ, և իրենց հակառակօրդաց
հզօր ազդեցութեան չէին կարեր յաղ-
թել:

Ի յաջորդէն:

Անգլիկան և ռոմական եկեղեցեաց միա-
րո-ւիւնն ինքիւր:

Սօտերս քանի մի Հայ լրագրաց
և հանդէսներու մէջ կարգացած են
մերայինք Անգլիական եկեղեցւոյն
Ռուսական օրթոտոքսոս եկեղեցւոյն
հետ միանալու խնդիրը, որ թէ-
պէտ և ըստ մեզ դժուարին՝ չըսեմ
թէ անհնարին ձեռնարկութիւն մի
է, այսու ամենայնիւ Լւրոպական լը-
րագիրք քիչ շատ կարեւորութիւն
տուած են սոյն խնդրոյն. վասն որոյ
հարկ կը համարիմք և մեք քանի մի
տեղեկութիւններ տալ կարծեցեալ
կրօնական խնդրոյն վրայօք՝ եւրոպա-
կան լրագիրներէ առնելով. վասն զի
Անգլիական եկեղեցւոյն Ռուսական
կամ որ նոյն է Հունական եկեղեցւոյ
հետ միանալը՝ մեր՝ ազգային եկեղեց-
ւոյն ալ մօտենալ ըսել է:

Բողոքականութիւնը՝ կրօն Գաղ-
ղիայի պարբերական Հանդէս մի,
այս միջոցիս ճգնաժամի մէջ կը գլու-
նուի: Այս իմացական ճգնաժամը
ինչպէս Գաղղիոյ՝ նոյնպէս Անգլիոյ
մէջ եւս կայ քանի մը ժամանակէ ՚ի
վեր: Սոյն խնդիրը այն մարդոց մէջ
կը յուզուի, որոնք հաստատ բռնած
են քրիստոնէութեան գերբնական
մասը՝ Բրիստոսի Աստուածութիւնը
հաստատելով, և անոնց՝ որոնք ու-

րանալով Բրիստոսի Աստուածութիւ-
նը, և քրիստոնէութիւնը իբր պարզ
փիլիսոփայութիւն մի ենթադրելով,
կ'ուզեն եւ կը պնդեն քրիստոնեայ
մնալ:

Անգլիոյ () քաջօրտ քաղքի մեծ
համալսարանին մէջ քսան և հինգ տա-
րիէն ՚ի վեր է որ դպրոց մի հիմնա-
կուած է Տօթթօր Բիւզէի տեսչու-
թեանը տակ, որ Լւրոպայի մէջ եք-
րայերէն գիտցող գիտնականաց երե-
ւելիներէն մէկն է: Սոյն դպրոցը,
որ Անգլիկան եկեղեցւոյ խիստ ջերմ
ու մոլեռանդ մասին մէջ հաստատ-
ուած է, նպատակ ունէր իրեն Հը-
ռովմէական եկեղեցւոյն վարդապե-
տութենէն ընդունել բոլոր հարկա-
ւոր եղած մասերը առանց բողոքակա-
նութիւնը ձգելու: Բիւզէութեան
դպրոցի ամենէն երեւելի անդամնե-
րը իրենց գաղափարները յայտնած
են գրութեամբ մի Ղաւմի վերայ ներ-
կայ ժամանակիս ըսուած, որ խորին ազ-
դեցութիւն մի ըրած է Անգլիոյ մէջ:
Անգլիկան եկեղեցւոյ մէջ կամաց կա-
մաց սկսաւ տեսակ մի եկեղեցի հաս-
տատուիլ, ինչպէս ըսինք, Բիւզէի
տեսչութեանը տակ, որ զիւր աշա-
կերանները բողոքականութիւնը կա-
թօլիկութենէ բաժնող վերջին սահ-
մանագլուխը բերաւ հասուց, ուսկէ
ալ անդին աւելի հեռանալու բան
չթողուց: Բայց իւր հետեւողներէն
շատերը աւելի կտրուկ ու համառօտ
քայլ մի ըրին, զոր ինքը չէր ուզած
ընել: Տօթթօր Բիւզէյ այսպէս եր-
կու եկեղեցիները իրարմէ աւելի չը
հեռանալու համար սահման մի որո-
շեց, որ կ'երեւար թէ կաթօլիկու-
թեան մօտենալու նշան մի էր, բայց
հիմակ կ'երեւի որ ինքն իւր պըզ-
տիկ ժողովուրդովը օրթոտոքսոս եկե-
ղեցւոյն ծոցը մտնելու կը մօտենայ: